

УДК 321.7.004.68(4-11)«1990/2013»

О. І. Брусиловська

д-р політ. наук, проф.,

кафедра міжнародних відносин ОНУ ім. І. І. Мечникова к. 32,

Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна Тел.: (380482)

633259. E-mail: brusylvovska@gmail.com

ДИНАМІКА ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ЦІЛІ ТА МОДЕЛІ ТРАНЗИТУ

Стаття має на меті показати особливості політичної трансформації пострадянських країн на сучасному етапі. Розкриті недоліки різних моделей політичного реформування, обраних країнами колишнього СРСР. Показано принципову незавершеність інституціонального транзиту й ступінь різниці між політичними системами пострадянського простора та країн ЦСЄ.

Ключові слова: політична трансформація, пострадянські країни, «кольорові революції», демократія, режим, партійно-виборча система.

Тема політичної трансформації країн колишнього СРСР протягом останніх двох десятиліть залишається дуже актуальною як на Заході, так і безпосередньо в країнах, що трансформуються. Головними питаннями залишаються, по-перше, викриття причин системної різниці між пострадянським та посткомуністичним транзитом країн Європи, по-друге, викриття дійсної природи пострадянських режимів. Недостатньо дослідженими є й деякі питання, пов'язані зі взаємозв'язком різних сфер посткомуністичного трансформування.

Метою поданої статті є показ еволюції політичних трансформацій країн колишнього СРСР на початку ХХІ ст.

Методологічною основою поданого дослідження є праці відомих західних науковців Ульріха Бека та Ларрі Даймонда, в яких викриті особливості розвитку транзитивних суспільств в умовах глобальної кризи [1; 2]. Суттєві висновки щодо національних шляхів до демократії знаходимо в працях Б. Бешимова, Н. Борисова, Т. Ворожейкіної, Л. Злотнікова, К. Коктиша, В. Петухова, І. Юргенса, а також А. Елебаєвої та М. Пухової [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. Однак узагальнюючої картини посткомуністичного розвитку на цій базі неможливо уявити. В нагоді постають праці науковців-теоретиків, таких як В. Гельман, С. Кожокін, Б. Макаренко, А. Мельвіль [11; 12; 13; 14].

Більшість серйозних дослідників пострадянського простору відзначає, що сучасні демократичні переходи в більшості випадків не дозволяють говорити про створення консолідованих демократій. Вони часто гальмують чи навіть ведуть до відродження авторитарних порядків, підновлених псевдодемократичною риторикою.

Переходи в пострадянських країнах відрізняються великою різноманітністю, їх неможливо звести до одної моделі. Теоретично посткомуністичні

країни могли вибрати одну з наступних моделей реформування: 1) одночасне реформування економічної та політичної організації суспільства; 2) здійснення спочатку економічних, а потім політичних реформ; 3) здійснення політичних, а потім економічних реформ.

Україна спочатку спробувала перший варіант, а з другої половини 90-х рр. перейшла до другого. Рішення влади забрало у економічних реформ політичний базис й знесило і так слабку державу. Крім того, домінуючою технологією реформування України стала модель «дожинаючого розвитку», яка вже давно довела свою неефективність [15].

Події в Україні та Грузії поклали початок розповсюдженню «кольорових революцій» на пострадянському просторі. Під цим терміном розуміють заміну еволюційної динаміки зміни політичних еліт на сценарії силового їх повалення, відсторонення від влади правлячих сил (кланів) під безпосереднім впливом не тільки внутрішніх, але й зовнішніх чинників. Сама інтенсивність розповсюдження «кольорових революцій» мала тенденцію екстраполяції їхньої дії на інші держави регіону, через ефект резонансу була створена основа для перманентного їх виробництва [16].

«Кольорові революції» на пострадянському просторі чітко продемонстрували принципову незавершеність інституціонального транзиту й окреслили всю ступінь різниці між політичними системами, сформованими в республіках колишнього СРСР та в країнах Східної Європи. В останніх сформувались парламентсько-президентські республіки типу фінської чи португальської; на пострадянському просторі, за виключенням країн Балтії, виникли тимчасові авторитарні гібриди, які включають елементи автократичних президентських систем та колишньої номенклатурної практики. Головними рисами таких систем є: 1) самовладдя президента; 2) нехтування інтересами та думкою населення; 3) згортання демократичних процесів та процедур; 4) витіснення публічної політики тіньовою.

В Україні склалась конституційно-ліберальна форма авторитарного режиму. Про це свідчить: 1) реставрація номенклатурно-авторитарних форм та засобів здійснення влади; 2) блокування владою становлення систем та інститутів демократичного управління; 3) стан засобів масової інформації.

Поняття демократії суттєво відрізняється в посткомуністичній Європі та на пострадянському просторі. На Сході переважає формальний погляд на демократію як на ритуальне проведення виборів. На Заході головним є те, як управляє обрана влада: постійний процес узгоджень та переговорів, який дозволяє враховувати інтереси різних суспільних груп, у тому числі меншин.

З точки зору західних досліджень, наприклад Фонду Бертельсманна (Індекс трансформації Фонду Бертельсманна — ІТБ) за 2008 р. найбільш успішними країнами були Латвія, Литва, Естонія. Тільки вони мають такі ж індекси демократії та ринку, як країни ЦСЄ. При цьому в Литві «транзит успішно завершений», а в Латвії та Естонії «транзит є незворотним». До категорії «відносно неуспішних» були віднесені Грузія, Киргизія, Україна, частково до них наближені Молдова, Вірменія, Росія, Казахстан. Такі країни, як Казахстан, Киргизстан, Азербайджан, віднесені до катего

рії «транзит заблоковано». «Неуспішними» взагалі названі Таджикистан, Азербайджан, Білорусь, Туркменістан, Узбекистан. Білорусь, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан — країни, де «транзит не відбувся» [17].

Отже, пострадянські режими поділяються на 4 категорії.

Перша категорія: президентські за формою й авторитарні за суттю режими (Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан).

Друга категорія: президентський режим в Білорусі, президентсько-парламентські режими в Азербайджані, Казахстані та Киргизії, які тяжіють до авторитаризму. В них проявлялись різні форми розвитку політичного плюралізму, але на сьогодні влада має моноцентричний характер.

Третя категорія: режими, де поступово ослаблювалась влада президента (Молдова, Україна).

Четверта категорія: президентсько-парламентські режими (Росія, Вірменія, Грузія) [13].

В усіх цих країнах, хоча і в різному ступеню, збереглися сильні пережитки традиційного патріархального суспільства, всім їм присутні такі типові для «третього світу» явища, як аграрне перенаселення, різке соціальне розшарування, схильність до персоніфікації влади. Цим країнам потрібна не демократизація — про неї говорити передчасно, — а модернізація в цілому й розширення політичного плюралізму зокрема.

В більшості цих країн діяла/діє мажоритарна (Білорусь, Киргизія, Туркменістан) або змішана з перевищенням мажоритарного елемента (Казахстан, Азербайджан) виборча система. Перехід до пропорційних систем (Казахстан, Киргизія) знаменує перехід від «безпартійності» до «домінування партії влади» [3; 9]. Партії влади в СНД створювались президентами, які наділяли свої неформальні клієнтелі статусом партій, щоб захищати свої інтереси в парламентах. Тобто якщо в Європі домінують партії, то «партії влади» самі формуються владою. Серед них — «Єдина Росія», «Новий Азербайджан», «Союз громадян Грузії», «Нур Отан» (Казахстан), Республіканська партія Вірменії [12]. Крім того, в Європі партії діяли в більш плюралістичному оточенні (сильні профспілки, ЗМІ, релігійні організації і т.п.), тому їхнє домінування ніколи не було абсолютним, а їхні відносини зі структурами громадянського суспільства носили партнерський характер.

Пострадянські країни помітно поступаються своїм західним сусідам за ступенем зрілості партійних систем: їхні партії ще більш «лідерські», а конфлікти між партіями та політиками ще більш неприглядні. Однак навіть партії влади відіграли й позитивну роль: професіоналізація політичної еліти, більш активне функціонування в якості «широкої коаліції» на регіональному рівні. Почавши з проєктів типу «Наш дім — Росія» та «за єдину Україну», партії влади увібрали в себе незалежних одномандатників й підкріпились дублюючими проєктами «Блок Рибкіна» та Народна партія в Росії, «Асар» в Казахстані. Поступово партії влади трансформувались в повноцінні політичні сили, які забезпечували мобілізацію всіх провладних ресурсів й надали політичній системі запас витривалості [11]. Але якщо подальшої еволюції не відбудеться й партії влади не підуть шляхом ви-

строювання більш рівноправних відносин з іншими політичними угрупованнями, режими закріпляться як напівавторитарні.

Україна, за висловом Бориса Макаренко, «посоромила С. Хантінгтона», де-факто спростувавши його тест на консолідованість демократії: в країні було чотири передачі влади, але консолідованою демократією її назвати трудно [13]. Однак за рівнем політичної конкуренції, реального включення партій в прийняття політичних рішень Україна та Молдова випереджають всі інші пострадянські республіки. В Молдові від початку існувала пропорційна електоральна формула, тоді як в авторитарних країнах панувала мажоритарна система [11].

В таких країнах, як Грузія та Вірменія, головною причиною затримки демократизаційних процесів стали конфлікти, пов'язані зі становленням національної державності: в Грузії — державний переворот 1992 р. та втрата контролю над Абхазією та Південною Осетією; у Вірменії — Карабаська війна та фактичний переворот 1998 р. [18].

В Росії ж головною особливістю транзиту стала поляризація політики, відсутність консенсусу з приводу стратегії національного розвитку. Висока поляризація суспільства вимагала домінування президентської влади для проведення «реформ згори»: Росія — єдина з посткомуністичних країн, де протягом 90-х рр. президент не мав більшості в парламенті [5].

При оцінці цих країн більше побоювань визиває не нинішній ступінь реформ, а негативна динаміка: останні вибори в Грузії, Вірменії, Росії були за якістю гірше попередніх.

І останнє, при оцінці шляхів демократизації посткомуністичних країн очевидною є високий ступінь кореляції між успіхом трансформації та цивілізаційним положенням країни. Наприклад, Литва більш схожа на Польщу, аніж на інші країни Балтії; Молдова знаходиться проміж Румунією та східнослов'янськими республіками; Азербайджан — між Закавказзям та Центральною Азією. Отже, для складання об'ємної картини політичного реформування на пострадянському просторі необхідним є також вивчення зовнішніх чинників посткомуністичних трансформацій.

Список використаної літератури

1. Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну / Ульрих Бек. — М.: Прогресс — Традиция, 2000. — 384 с.
2. Diamond L. Can the Whole World Become Democratic? Democracy, Development and International Policies / Larry Diamond. — Irvine, 2003. — 36 p.
3. Бешимов Б. Кыргызстан: Стоит ли демократия на повестке дня страны? [Електронний ресурс] / Б. Бешимов. — Институт стран СНГ, 2005. — Режим доступу: <http://www.materik.ru>
4. Борисов Н. А. Постсоветская трансформация политических систем Республики Узбекистан и Кыргызской Республики: сравнительный анализ / Н. А. Борисов. — М.: СПб., 2006. — 350 с.
5. Ворожейкина Т. Е. Государство и общество в России: исчерпание государствоцентричной матрицы развития / Т. Е. Ворожейкина // Полис. — 2002. — № 4. — С. 60—65.
6. Злотников Л. В. В петле популизма: идеология, политика и экономика независимой Беларуси / Л. В. Злотников. — М.: Энциклопедикс, 2002. — 51 с.
7. Коктыш К. Е. Постсоветская трансформация Белоруссии / К. Е. Коктыш // МЭМО. — 2004. — № 2. — С. 72-79.

8. Петухов В. В. Демократия участия и политическая трансформация России / В. В. Петухов. — М.: Academia, 2007. — 176 с.
9. Элебаева А. Особенности политической трансформации Киргизстана [Электронный ресурс] / А. Элебаева, М. Пухова. — Режим доступа: <http://www.ca-c.org>
10. Юргенс И. Ю. Демократия: развитие российской модели [Электронный ресурс] / И. Ю. Юргенс. — Режим доступа: http://uisrussia.msu.ru/docs/nov/insor/LowResDemocracy_Books_final.pdf
11. Гельман В. Постсоветские политические трансформации: наброски к теории [Электронный ресурс] / В. Гельман. — Режим доступа: <http://old.eu.spb.ru/socio/files/teor2k.pdf>
12. Кожокин Е. М. Политическая культура и трансформация государственных институтов на постсоветском пространстве [Электронный ресурс] / Е. М. Кожокин. — Режим доступа: <http://niiss.ru/02.shtml>
13. Макаренко Б. И. Посткоммунистические страны: некоторые итоги трансформации [Электронный ресурс] / Б. И. Макаренко. — Режим доступа: <http://www.politcom.ru/article.php?id=7054>
14. Мельвиль А. Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Ю. Мельвиль // Полис. — 2004. — № 2. — С. 64-75.
15. Nations in Transit 2010, Freedom House [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.freedomhouse.org/images/File/nit/2010/NIT-2010-Tables-final.pdf>
16. Мацієвський Ю. В. Помаранчева революція крізь призму транзитології / Ю. В. Мацієвський // «Ф». — 2005. — № 40. — С. 29-39.
17. Bertelsmann Transformation Index 2008 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://bertelsmann-stiftung.de/cps/rde/xbr/bst/968.pdf>
18. Lynch D. Why Georgian matters? // Chailiot Papers. — 2006. — № 86. — 96 p.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

О. И. Брусиловская

кафедра международных отношений ОНУ им. И. И. Мечникова, к. 32,
Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

**ДИНАМИКА ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ
НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ЦЕЛИ И МОДЕЛИ
ТРАНЗИТА**

Резюме

Статья призвана показать особенности политической трансформации постсоветских стран на современном этапе. Раскрыты недостатки различных моделей политического реформирования, выбранных странами бывшего СССР. Показана принципиальная незавершенность институционального транзита и степень различия между политическими системами постсоветского пространства и стран ЦВЕ.

Ключевые слова: политическая трансформация, постсоветские страны, «цветные революции», демократия, режим, партийно-избирательная система.

O. Brusylovska

Department of International Relations, Odessa National University,
k.32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**DYNAMICS OF POLITICAL TRANSFORMATIONS ON POST-SOVIET
SPACE: AIMS AND MODELS OF TRANSIT**

Summary

The article had an aim to show the peculiarities of political transformation of modern post-Soviet countries. Disadvantages of different models of political reformation was chosen with former Soviet countries were revealed. There was shown that the process of institutional transit is not finishing and a distinction between political systems of post-Soviet space and Central-East European countries still exists.

Key words: political transformation, post-Soviet countries, «Color Revolutions», democracy, regime, party-electoral system.